

NEURÓZA A LIDSKÝ RŮST

Zápas o seberealizaci

KAREN HORNEYOVÁ

2. vydání

Stanislav Juhaňák – TRITON

Obsah

Poděkování	8
Předmluva	9
Úvod – Morální principy evoluce	18
Kapitola 1 – Honba za slávou	22
Kapitola 2 – Neurotické nároky	45
Kapitola 3 – Tyranie „měl bych“	70
Kapitola 4 – Neurotická pýcha	91
Kapitola 5 – Sebenenávist a sebepohrdání	116
Kapitola 6 – Odcizení od „já“	162
Kapitola 7 – Obecná opatření ke zmírnění napětí	182
Kapitola 8 – Expanzivní řešení: Touha po zvládnání života	193
Kapitola 9 – Sebezapírající řešení: Touha po lásce	221
Kapitola 10 – Chorobná závislost	247
Kapitola 11 – Rezignace: Přitažlivost svobody	268
Kapitola 12 – Neurotické poruchy v mezilidských vztazích	300
Kapitola 13 – Neurotické poruchy při práci	319
Kapitola 14 – Cesta psychoanalytické terapie	343
Kapitola 15 – Teoretické úvahy	376
Literatura	389
Rejstřík	391

Předmluva

Tato publikace, vycházející při příležitosti čtyřicátého výročí vydání knihy *Neuróza a lidský růst*, je pro čtenáře příležitostí k objevení obrovského příspěvku jak k myšlenkám psychoanalýzy, tak i k diskusi o lidské situaci obecně. Tato práce, představující vrchol intelektuálního a osobního vývoje Karen Horneyové, se zabývá teorií lidské charakterové patologie, kterou zasazuje do teorie o lidských možnostech. Mnohé myšlenky, které zde Horneyová nastínila, si našly svou cestu do současného myšlení, často bez náležitého ocenění jejich autorky. Tato práce se zároveň dotýká tolika soudobých otázek, že zůstává i dnes stejně platnou a užitečnou, jako když se objevila poprvé.

Lidem zabývajícím se psychoanalýzou, kterým je bližší klasičtější psychoanalytické myšlení, bude teorie Karen Horneyové připadat dosti odlišná od většiny psychoanalytických příspěvků, na které jsou zvyklí. Mnohým klinickým lékařům však připadá její přístup mimořádně užitečný a pragmatický. Mnohým čtenářům tato kniha otevře oči, nebo je dokonce osvítí. Důvodem je objevný charakter díla samotného. Přestože angličtina nebyla rodným jazykem Horneyové, osvojila si anglickou větnou stavbu naprosto dokonale, bez zjevných známek složitého vyjadřování její rodné němčiny. Dílo je na první pohled jednoznačné a relativně prosté odborných termínů, které zamořují tolik psychoanalytických spisů. Myšlenky i jazyk Horneyové vycházejí „ze zkušenosti“ a příklady a popisy jsou vždy jasné a všeobecně známé. Mnohé nejdůležitější myšlenky Karen Horneyové se týkají obecných témat. Tuto univerzalitu jí pomáhají zdůraznit známé

literární příklady. Pasáže popisující různé charakterové typy naplní čtenáře údivem, a možná dokonce úžasem nad pronikavostí pohledu. Bylo by však chybou považovat tuto knihu pouze za mistrovskou ukázkou analýzy charakteru, ač jí dozajista je. Horneyová nám nepředkládá pouze přesný obraz příslušných charakterových typů a charakterové patologie od té nejlehčí až po tu nejtěžší, ale i obraz patologie toho, co se mnohdy považuje u lidských bytostí za normální. Nutí nás zamyslet se nad otázkou „honby za slávou“, která je pro mnoho lidí v podstatě krédem moderního života a která pro Horneyovou znamená kulturní médium způsobující psychické onemocnění. Zpochybněny jsou základní postoje – pýcha, láska, význam úspěchu, dokonalosti, měřítko, podle kterých žijeme, to, co od sebe navzájem očekáváme.

Některé čtenáře neobeznámené s historií psychoanalýzy, kteří najdou v této knize dnes dobře známé myšlenky odcizení, seberealizace, pravého já, idealizovaného sebeobrazu a sebenenávisti, možná překvapí, že Karen Horneyová byla považována za radikálního odpadlíka od hlavního psychoanalytického proudu. Tak tomu však vždy nebylo. Myšlenky Karen Horneyové mají hluboké kořeny v klasické psychoanalýze.

Karen Horneyová se narodila 16. září 1885. Jako jedna z mála dívek studovala medicínu. Kolem první světové války už byla dobře známá v berlínské psychoanalytické obci. Byla zakládající členkou polikliniky Berlínské psychoanalytické společnosti. V roce 1931 jí dr. Franz Alexander nabídl místo ředitelky nově založeného Psychoanalytického institutu v Chicagu. Po třech letech v Chicagu přešla do New Yorku, kde se připojila k osazenstvu Newyorského psychoanalytického institutu. Roku 1935 nabídla Karen Horneyové Clara Meyerová, ředitelka Nové školy sociálního výzkumu, jež byla tehdy významným akademickým centrem evropských intelektuálů-emigrantů, aby učila i tam.

Horneyová s Novou školou spolupracovala až do své smrti v roce 1952. S Newyorským psychoanalytickým institutem a s klasickou psychoanalytickou obcí si tak těsné spojení neudržela. V roce 1941 se poté, co bylo hrubě narušeno její privilegiované postavení, rozešla s Newyorským psychoanalytickým

institutem. Dogmatický duch panující v psychoanalytické obci naneštěstí nedovoloval žádné podstatné odchylky od prací zakládajících otců psychoanalýzy.

Četba *Deníků z dospívání Karen Horneyové* (*The Adolescent Diaries of Karen Horney*) vypovídá jasně o tom, že její nezávislý duch, touha po vědění a schopnost brilantního kritického a originálního myšlení jí nedovolovaly, aby někoho pouze slepě následovala. Zřejmě právě proto byla předurčena stát se vůdkyní svého vlastního hnutí, i když se vědomě distancovala od záměru zakládat novou psychanalytickou „školu“.

Její myšlení se ve skutečnosti začalo ubírat vlastní cestou již na počátku její kariéry. Mnohé z jejích raných spisů byly publikovány ve svazku nazvaném *Psychologie ženy* (*Feminine Psychology*, 1967). Přestože její práce v této oblasti celkově nevybočovala z rámce Freudových teorií, obsahovala mnoho nesouhlasných postojů se základními Freudovými myšlenkami o ženské psychologii.

Odchod Karen Horneyové do Spojených států pravděpodobně znamenal její další radikalizaci. Měla pacienty z různých kulturních prostředí a to jí pomohlo natolik si rozšířit myšlenkový obzor, že si začala vytvářet tzv. „kulturální“ pohled. Nový směr v jejím myšlení vyvrcholil v knize *Neurotická osobnost naší doby* (*The Neurotic Personality of Our Time*, 1937), ve které načrtla svůj pohled na vliv kultury na psychodynamiku a psychopatologii jedince. Znamenalo to posun od pudové teorie směrem k náhledu na člověka jako na jedince rozvíjejícího se v rámci kulturních vzorů zprostředkovaných rodinným prostředím.

Vydání *Nových směrů v psychoanalýze* (*New Ways in Psychoanalysis*) v roce 1939 nakonec vedlo k rozchodu Horneyové s Newyorským psychoanalytickým institutem. Tehdy se jí podařilo odlišit podstatné od nepodstatného v psychoanalytické teorii a praxi, oddělit axiomatické předpoklady, jako jsou nevědomé motivace a volné asociace, od diskutabilnějších konceptů, jako je teorie libida, primárnost dětské sexuality a nutkavé opakování. Krátce po rozchodu s Newyorským psychoanalytickým institutem založila Horneyová se svými spolupracovníky Společnost pro rozvoj

psychoanalýzy, jež pokračuje v rozvíjení a vyučování teorie a praxe, které Horneyová započala. (Klinika Karen Horneyové byla založena v roce 1955, čtyři roky po její smrti.) Nejplodnější intelektuální období Horneyové spadá právě do této doby, protože tehdy rozvinula svou vyzrálou teorii charakteru, popsanou v této knize. Je zajímavé, že Horneyová odešla do Spojených států, když jí bylo čtyřicet pět let, a přestože tvořila celý svůj život, její originální myšlení dosáhlo vrcholu teprve později, když překročila padesátku a šedesátku.

Nejradikálnější myšlenka Horneyové je asi svým způsobem i její nejjednodušší myšlenkou. Pro Horneyovou platí, že to, co je v lidských bytostech zdravé, se *kvalitativně* liší od nezdravého. Že to nemocné v nás funguje podle jiných psychologických zásad, má jinou dynamiku a rozvíjí se jinak než to zdravé. Toto jednoduše znějící rozlišení se ve skutečnosti velmi liší od pojetí většiny psychoanalytiků.

Pro toto rozlišení je určující Horneyové koncept pravého já, ústředního životního centra, které ač je přítomné v každém z nás, nachází v každém jednotlivém člověku odlišné vyjádření v individuálním rozvoji schopnosti k seberealizaci. Nedávné výzkumy na malých i větších dětech toto pojetí potvrzují. Stále jasněji se ukazuje, že novorozenci jsou integrované bytosti s vlastní vůlí a účelným chováním, stejně jako s vrozenou potřebou vztahu k druhým. Zdravý rozvoj je podmíněn okolními podmínkami. Nepříznivé podmínky blokují proces seberealizace.

Horneyová staví do protikladu k procesu seberealizace proces sebeidealizace, se kterým souvisí obraz idealizovaného já a proces rozvoje sebenenávisti. Oba tyto procesy zahrnuje do systému pýchy. Namísto pevného zakotvení v sebedůvěře jsme zmítáni mezi falešnou pýchou a zhoubnou sebenenávistí. Zdravé a neurotické procesy, přestože v nás působí současně, se řídí rozdílnými pravidly a dynamickými principy, míří k jiným cílům a jsou svou podstatou ve vzájemném konfliktu. Spíše než nalézání nových řešení pro staré konflikty z dětství byla pro Horneyovou cílem psychoanalytické terapie reorganizace a přesměrování já směrem ke zdravému růstu.

Většina ostatních teorií je založena na předpokladu, že vše patologické je buď extrémem, nebo deformací něčeho normálního. Podle těchto modelů je to kvantita, která způsobuje rozdíl v kvalitě. Takovéto výrazně abstraktní a teoretické rozlišení je důležité, chceme-li porozumět takovým jevům, jako jsou narcismus, pravé já nebo psychický konflikt. Je však něco zcela jiného pohlížet na nevědomé velikášství jako například na fixaci, regresi anebo opakování zásadně normálního vývojového stadia, nebo ho brát jako pokus zázračně řešit vnitřní konflikty pomocí aktu imaginace, aktu, který by v případě adekvátního naplnění potřeb pravého já nebyl nutný.

Horneyová velmi jasně rozlišovala normální dětskou egocentričnost od narcistického velikášství ve smyslu jejich dynamiky, rozvoje a projevů. Narcistické velikášství vyrůstá z dynamického podhoubí úzkosti a intrapsychických konfliktů, které popsala v knize *Naše vnitřní konflikty* (*Our Inner Conflicts*, 1945). Jedná se o pokus dosáhnout tváří v tvář těmto rozkladným konfliktům pocitu integrace já, což vede k rozvoji procesu sebeidealizace.

Čtenář školený v klasické psychoanalytické teorii uvidí v knize *Neuróza a lidský růst* dynamiku, která má mnoho společného s Freudovým pojetím narcismu, superega a ideálního já, stejně jako zde najde mnohé koncepty egopsychologie. Zjistí také, že tyto pojmy jsou zde chápány v jiném duchu.

Text je obohacen o odkazy na práce jiných autorů, tvořících v různých dobách a v různých oborech, kteří měli na myšlení Horneyové největší vliv. George Groddec, William James a Erich Fromm, ti všichni přispěli k objevu Karen Horneyové, jak důležité je pohlížet na „já“ a jeho proměny jako na ústřední bod zkoumání. Fromm, George Simmel a Abram Kardiner jí pomohli lépe si uvědomit, jak dynamický vliv mají historické a kulturní síly na osobnost, což ji přivedlo ke zpochybnění mnoha základních hodnot západní kultury. Pro Horneyovou existuje „já“ v rámci soustředných kruhů sahajících od intrapsychických procesů přes procesy interpersonální až po širší kulturu, ve které jsme všichni zakotveni.

Velkou inspirací byl pro Horneyovou vhléd existenciálního filozofa Sorena Kierkegaarda do tragické „nemoci až do smrti“ moderního člověka. V jejích popisech odcizení a „nedostatku vnitřních zážitků“ se odráží myšlenka, že člověk může ztratit vlastní duši, a přitom mu ani nemusí chybět. D. T. Suzuki a učení zen-buddhismu v Horneyové posílilo přesvědčení, že je třeba analyzovat rozmanité vrstvy našeho iluzorního vnímání, myšlenek a pocitů, máme-li doopravdy poznat sami sebe.

Ve třicátých letech se myšlení Horneyové ubíralo v určitých otázkách podobnými cestami jako práce psychoanalytika Wilhelma Reicha. Horneyová ovšem posléze došla k jiným závěrům než Reich. Sdílela s ním názory týkající se existence a síly obranných mechanismů, jež jsou součástí charakteru. Stejně jako Reich došla i Horneyová k závěru, že ani topografický model, podle kterého se nevědomé převádí do vědomí, ani ekonomický model vyzdvihující uvolnění emoční energie nejsou zárukou psychické změny. Ve své klinické práci vyšetřovali Horneyová i Reich pacienty, kterým ve změně bránila zkostnatělá charakterová struktura – rysy ukryté pod krunýřem, které často zůstávají nepovšimnuty nebo jsou ve shodě s kulturními normami považovány za zdravé či normální.

I když klademe důraz na charakter pacienta, vyjde při psychoanalýze zřetelně najevo celý způsob jeho bytí. Otázky jak a co získávají vrch nad otázkou proč; problémy tady a teď nad historickou rekonstrukcí. Je třeba vytvořit nové zásady analytického postupu. Ve fázích, kdy pacientovy obranné mechanismy dosahují svého vrcholu, se vyžaduje zvýšená aktivita ze strany analytika. Zvyšuje se možnost jak tzv. pozitivního přenosu, tak mírného negativního přenosu. Má-li práce postupovat, musí protipřenos zahrnovat i uvědomění si vlastní charakterové struktury, kulturního zázemí, nároků analytika apod. „Skutečný“ vztah mezi analytikem a analyzandem lze tak lépe pochopit a využít na podporu konstruktivních sil působících v pacientovi.

Odvaha a odhodlání Horneyové nezůstávat ve stínu někoho jiného jí umožnily vytvořit to, co se ostatním lidem ubírajícím se

stejným směrem nepodařilo. Dokázala se oprostít od do té doby posvátné teorie libida. To jí umožnilo podívat se na věci z nové perspektivy. Pacientovy vzpomínky zůstaly důležité, ale snížila se jejich schopnost vše vysvětlit. Horneyová se začala na psychoanalytický postup dívat nikoli jako na postup směřující z přítomnosti do minulosti, ale jako na progresivní a oscilující pohyb mezi vnějšími a vnitřními částmi pacientovy bytosti. Úlohou asociací vztahujících se k minulosti bylo tedy poskytnout spojení se současným vnitřním světem a zároveň pocít vnitřní časové kontinuity.

Mnohé z toho, co Freudovi připadalo jako zásadní hnací síly, považovala Horneyová za sekundární projevy, za následky vnitřních konfliktů a charakterové struktury. Zahrnovala mezi ně agresi, sadomasochismus, perverze a takové příslušnosti k jednomu či druhému pohlaví podmíněné projevy, jako jsou strach z kastrace a závist penisu. Horneyová detailně porovnává sama sebe s Freudem v *Nových směrech v psychoanalýze* a v poslední kapitole *Neurózy a lidského růstu*, nazvané „Teoretické úvahy“. Tato kapitola zároveň představuje skvělé shrnutí vývoje pozdního myšlení Horneyové.

Jeho platnost dnes spočívá v životnosti teorií Karen Horneyové, jejich nadějnosti, široké možnosti aplikace postřehů i teoretických názorů a vodítek, která znamenají přínos pro výzkumy současných psychoanalytiků a všech, kdo se zabývají lidskými problémy.

Mnozí teoretikové dnes diskutují o vztahu interpersonálních a intrapsychických modelů nevědomých procesů. Teorie Horneyové představuje syntézu obou oblastí lidské zkušenosti. Mnozí se také přou o vztah mezi deficitními a konfliktními psychopatologickými modely. I v tomto směru je dílo Karen Horneyové příspěvkem k syntéze předpokladů, které se spíše doplňují, než aby byly ve vzájemném konfliktu. Přímá pozorování malých i větších dětí dnes zpochybňují mnohé psychoanalytické domněnky a teoretické konstrukce o lidském psychickém vývoji. I v těchto otázkách nabízí dynamické myšlení Karen Horneyové, zejména její rozlišení mezi zdravým a neurotickým vývojem,

takové pohledy, které zůstávají stále svěží a použitelné. Tam, kde se Horneyová zabývá významem zkušeností z dětství, pojednává mnohdy i o rolích historické a narativní pravdy, což je téma v psychoanalytických kruzích nyní velmi diskutované.

Jedním z největších přínosů Horneyové, ne zcela doceněným, je její začlenění morální dimenze lidského života do rámce psychoanalýzy. Velmi přesvědčivě hájila stanovisko, že mnohé tzv. „morální otázky“ jsou ve skutečnosti nutkové požadavky, jejichž obsah je diktován příslušnou charakterovou strukturou jedince. Nastínila také rozlišení mezi neurotickou vinou či sebenenávisť a zdravým morálním hodnocením; mezi opravdovou zodpovědností a trýznivou nespokojeností či mučednictvím. Její myšlení lze mimořádně dobře aplikovat při dnešních diskusích o rozdílech mezi muži a ženami v otázkách morálních hodnot. Horneyová by argumentovala tím, že tyto rozdíly pocházejí ze skutečnosti, že naše kultura má sklon podporovat v mužích a ženách rozdílné struktury jejich charakteru.

A konečně asi největším přínosem Horneyové je výzva, kterou předkládá v úvodu. Výzva, abychom svůj hodnotový systém a svou energii orientovali na úsilí o seberealizaci a autenticitu. Neznamená to povrchnost a naivní optimismus, ale celoživotní úsilí a směřování k cíli, kterého třeba nikdy úplně nedosáhneme, ale přesto stojí za to, abychom se o něj všemi silami snažili.

Mnozí z těch, kteří se zabývají ženskou otázkou, budou možná zklamáni, že v této fázi vývoje svého myšlení Horneyová už o podstatě ženské a mužské přirozenosti neuvažuje. Je to proto, že došla k závěru, že v současné době je takové rozlišení kvůli historickým a kulturním vlivům nemožné. Na postavách popisovaných v této knize čtenář pochopí, že to, co se často považovalo za ženské či mužské, byly patologické projevy, které se mohou projevit u mužů i u žen. Horneyová se domnívala, že kulturní pozadí vede ženy k tomu, aby si osvojily určité charakterové rysy, a muže zase k tomu, aby si osvojili jiné.

Na konflikty mezi pohlavími nahlíží Horneyová jako na jevy odkazující k hlubším nesrovnalostem uvnitř jedince. Má za to, že pohlížet na tyto problémy jako na primární a nevyhnutelné

vede k posilování obranných bloků, a tudíž brání úspěšnému průběhu analýzy. Pro ženu je mnohem jednodušší vyrovnat se se závistí penisu a pro muže se strachem z kastrace než pro kteréhokoli jedince vyrovnat se s konflikty, jako jsou přehnané ambice, potřeba využívat druhé a triumfovat nad nimi a sebenenávist vyvolaná závislostí a zranitelností.

Století chýlící se pomalu ke konci nás stále více vzdaluje od někdy zastrašujícího vlivu průkopníků psychoanalýzy. Je na nás, abychom si z minulosti bez ohledu na zdroje udělali syntézu toho, co se nám zdá užitečné, a postupovali dále do nových sfér. Čtenář přistupující ke knize v tomto duchu zde najde bystré postřehy a hloubku pohledu na naše vnitřní konflikty, podstatu charakterové struktury a na její následky i možnosti, jak si poradit s problémy, které je třeba ještě zvládnout.

Jeffrey Rubin, M. D.

Stephanie Steinfeldová, Ph. D.

Americký institut pro psychoanalýzu

1991